

Рэцэнзіі

Г. М. Малажай. Сучасная беларуская мова. ПЕРЫФРАЗА. Мінск, «Вышэйшая школа», 1980, 95 с.

Вывучэнне перыфрастычных выразаў беларускай мовы пачалося зусім нядаўна. Ініцыятарам гэтага выступіла дацэнт Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна Г. М. Малажай. Дзесяць гадоў таму назад яна выдала кароткі слоўнік «Беларуская перыфраза», у якім растлумачыла і праілюстравала прыкладамі з мастацкіх, публіцыстычных і фальклорных твораў 692 памянёныя намінацыйныя адзінкі. Слоўнік быў прыхільна сустрэты чытачамі і высока ацэнены спецыялістамі як каштоўная і арыгінальная лексікаграфічная праца. Розным пытанням беларускіх перыфрастычных намінацый Г. М. Малажай прысвяціла таксама шэраг грунтоўных артыкулаў. І вось перад намі новая кніжка гэтага аўтара аб беларускіх перыфразах. Яна складаецца з прадмовы і трох раздзелаў.

У першым раздзеле (с. 5—26) раскрываецца сутнасць перыфразы як спецыфічнага спосаба намінацыі, разглядаюцца сэнсавыя і структурныя ўзаемаадносіны паміж перыфразаў і словам, з аднаго боку, фразеалагічным і сінтаксічна падзельным словазлучэннем — з другога, абгрунтоўваецца правамернасць падзелу перыфраз на індывідуальна-аўтарскія і традыцыйныя, пералічваюцца спосабы ўключэння тых і другіх у моўны кантэкст. Па вызначэнню Г. М. Малажай, перыфраза — гэта «семантычна непадзельнае словазлучэнне (радзей — сказ), якое ў працэсе маўлення называе прадметы, прыметы, дзеянні і адначасова характарызуе іх» (с. 10), напрыклад: *зубаты смычок* — серп, *тыя часы, калі кожны быў пры матчыным падоле* — маленства, *прамацаць хуцінкай вочы* — плакаць.

Перыфразы ўжываюцца для найменвання прадметаў, прымет і дзеянняў замест слоў у пераважнай большасці спецыяльна з гэтай прыдаць апавядання вобразнасць. Аднак зрэдку выкарыстанне іх абумоўлена і тым, што агульнапры-

нятая назва рэаліі гаворачаму наогул невядома або ў момант маўлення забылася. Яскравым прыкладам гэтага можа быць перыфраза, падслуханая Я. Брылём у размове адной вясковай бабулі: *тыя цятрадзі, дзе ставяць двойкі* — дзённік.

Усе перыфразы па свайму паходжанню з'яўляюцца індывідуальна-аўтарскімі і такімі звычайна застаюцца, не становячыся агульнапрынятымі найменнямі. Аднак тыя з індывідуальна-аўтарскіх перыфраз, якія вельмі ўдала і вобразна раскрываюць сутнасць прадмета, прыметы або дзеяння, часам падхопліваюцца іншымі носьбітамі мовы і пераходзяць у разрад традыцыйных. Прыкладам апошніх могуць быць перыфразы *беларускі шойк* — лён, *другі хлеб* — бульба, *цар пушчы* — зубр і інш. Аўтарства іх, як правіла, ужо забыта. «Традыцыйныя перыфразы, — справядліва адзначае Г. М. Малажай, — займаюць прамежкавае становішча паміж індывідуальна-аўтарскімі выразамі (адзінкамі маўлення) і фразеалагізмамі (адзінкамі мовы)» (с. 16), з'яўляюцца «патэнцыйнымі фраземамі» (с. 17).

У другім раздзеле кнігі (с. 27—60) даюцца структурная і семантычная характарыстыкі беларускіх перыфраз. Перыфразы, якія называюць прадметы або паняцці, семантычна суадносны з назоўнікамі. Па структуры яны звычайна з'яўляюцца субстантыўнымі словазлучэннямі тыпу «прыметнік + назоўнік» або «назоўнік + залежны назоўнік», напрыклад: *ззялёны сябра* — лес, *сасновы мёд* — жыўца, *дом шчасця* — камунізм, *кароль грыбоў* — баравік. Гэтыя структурныя мадэлі субстантыўных перыфраз нярэдка ўскладняюцца. Так, у першай з іх апорны кампанент можа паясняцца некалькімі атрыбутыўнымі словамі або нават цэлым даданым азначальным сказам, у другой жа могуць быць два апорныя кампаненты, якія паясняюцца адным залежным словам, і некалькі залежных слоў, якія паясняюць адзін апорны кампанент, акрамя таго, пры апорным і залежным кампанентах могуць быць свае азначальныя словы, напрыклад: *жывы чалавечы струмень* — натоўп, *бура, што*

жыццё ірвала пад камель — вайна, душа і мозг рэвалюцыі, геній усіх народаў і часоў — У. І. Ленін, блакітная краса зямлі — азёры, салдаты ляснога фронту — партызаны.

Перыфразы, якія называюць дзеянні, працэсы або стан, семантычна суадносны с дзеясловамі. Тыповая структурная мадэль іх — «дзеяслоў + залежны назоўнік»: *лажыць пракосы* — касіць, *пабрацца срэбрам* — ссвіць. Іменны кампанент гэтых перыфраз можа ўскладняцца залежным атрыбутыўным словам або назоўнікам: *падмацаваць сабе заняпаўшыя сілы* — падсілкавацца, *прыпадаць да мудрасці кніг* — чытаць. У дзеяслоўных перыфразах залежны кампанент можа зрэдку выражацца ніжняй часцінай мовы або формай: *заснуць навекі* — памерці, *прыйсці жыць* — нарадзіцца.

Па сэнсавых адносінах састаўных кампанентаў і агульнага значэння назоўнікавыя і дзеяслоўныя перыфразы Г. М. Малажай падзяляе на два тыпы — лагічныя і вобразныя. Да лагічных яна адносіць такія, семантыка якіх вынікае з прамых значэнняў састаўных кампанентаў (*пара сівых валасоў* — старасць, *маці яго дзяцей* — жонка, *выскубавць нітку* — прасці, *убіраць у памяць* — запамінаць), а да вобразных — семантыка якіх вынікае з пераносных (метафарычных, метанімічных і інш.) значэнняў састаўных кампанентаў (*жытняе мора* — палетак, *крылаты метал* — алюміній, *горад над Бугам* — Брэст, *друкаваць крок* — ісці, *абвіць вяжком сабакання* — абіяць, *языком варочаць* — гаварыць.)

Назоўнікавыя і дзеяслоўныя перыфразы складаюць абсалютную большасць беларускіх апісальных найменняў. Перыфраз, якія называюць прыметы прадметаў або дзеянняў, г. зн. семантычна суадносных з прыметнікамі і прыслоўямі, у беларускай мове вельмі мала. У кнізе прыводзяцца толькі адзінкавыя прыклады іх тыпу *ў рэшаце спіць* — маленькая, на *уласным транспарце* — пехатой.

Трэці раздзел кнігі (с. 61—86) прысвечаны стылістычнай характарыстыцы перыфраз. Паколькі ў аснове перыфразычных намінацый звычайна ляжаць вобразы, заснаваныя на зрокавых або слыхавых асацыяцыях, то гэтыя намінацыі з'яўляюцца яркімі выяўленчымі сродкамі, умелае выкарыстанне якіх робіць моўны выклад вельмі наглядным з адначасовым выражэннем ацэначных адносін да называемых рэалій. Ацэначны характар перыфраз дазваляе выкарыстоўваць іх, па-першае, для надання моўнаму выкладу ўзнёсласці і паэтычнасці, а па-другое, для стварэння камічнага эфекту, выражэння гумару, іроніі, а часам сарказму. Перыфразамі карыстаюцца і для эўфемістычнай замены непажаданых у моўным ужытку слоў. Усе гэтыя стылістычныя функцыі перыфразычных выразаў прааналізаваны на прыкладах з мастацкіх і публіцыстычных твораў беларускіх аўтараў.

Кніга Г. М. Малажай «Сучасная беларуская мова. Перыфразы», будучы глыбокай па зместу, напісана даступна і па-

пулярна. Можна не сумнявацца, што яна знойдзе дарогу да масавага чытача.

І. К. Германовіч

История русской литературы X—XVII веков. Под ред. Д. С. Лихачева. — М., Просвещение, 1980, 462 с.

Учебное пособие «История русской литературы X—XVII веков» — коллективный труд известных ученых Сектора древней русской литературы Института русской литературы (Пушкинского дома) АН СССР Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева, С. С. Лурье, А. М. Панченко и О. В. Творогова, ученых, которым наука о древней русской литературе обязана большими успехами.

Как известно, в распоряжении студентов-филологов имеются хорошие, выдержавшие испытание временем учебники Н. К. Гудзия, В. В. Кускова. Пособие ленинградских ученых открывает новые возможности для изучения сложного и увлекательного учебного курса. Значение его в том, что в книге систематизированы и обобщены все главные достижения современной науки о древнерусской литературе. Это труд цельный, со стройной, от начала до конца выдержанной концепцией. Авторы, уточнив периодизацию, представили древнюю русскую литературу в ее историческом своеобразии как целостную художественную систему, проследили важнейшие эстетические закономерности ее семивекового пути — закономерности как отличающие ее от литературы новой, так и сближающие с ней.

В книге ясно показаны классовые основы древней русской литературы, ее связи с русской историей, с потребностями русской жизни, раскрыты высокая гражданственность и патриотизм лучших произведений — замечательные качества, определившие как плодотворная традиция еще на заре развития русской литературы. Много внимания уделяется важным для эстетического освоения древних литературных памятников теоретическим вопросам («трансплантация», «средневековый историзм», «литературный этикет» и традиционность, развитие и смена жанров и стилей, взаимодействие литературы и фольклора и др.).

Создатели пособия умело учат видеть отдельные произведения в контексте времени и литературного процесса, а также в связи с другими видами искусства. Удачно подобранные О. А. Белобровой иллюстрации дают наглядное представление о высоком уровне архитектуры, живописи, книгописания, а также и о быте древних времен. В книге подчеркнуто, что «Русь X—XIII вв. это еще не Россия, а русские X—XIII вв.» — это восточные славяне в целом, предки современных русских, украинцев и белорусов — трех братских народов». И в дальнейшем ученые не упускают ни одного из случаев взаимного литературно-